

Серед кенофітів досліджуваної території переважають види, стійко поширені в антропогенних екосистемах (табл.)

Табл. Категорії кенофітів у флорі породних відвалів

№	Агріофіти	Епекофіти	Ергазіофіти	Ефемерофіти
1	Robinia pseudoacacia L.	Rumex thirsiflorus Fingerh.	Cerasus avium (L.) Moench	Verbascum blattaria L.
2	Medicago sativa L.	Amaranthus retroflexus L.	Caragana arborescens Lam.	Eryssimum diffusum Ehrh.
3	Impatiens parviflora L.	Erigeron canadensis L.	Lonicera xylosteum L.	—
4	—	Cyclachaena xantifolia (Nutt.) Fresen	—	—
5	—	Galinsoga parviflora Cav.	—	—

Агріофіт *Robinia pseudoacacia* та ергазіофіт *Caragana arborescens* успішно натуралізувалися в лісових культурах на рекультивованих відвалах (відвали шахт "Зарічна", "Степова", "Червоноградська", "5 Великомоствська"), показують хороший ріст і розвиток, розмножуються насіннево, витримують конкуренцію з іншими видами.

Література

1. Екофлора України. Том 1. /Дідух Я.П., Плюта П.Г., Протопопова В.В., Єрмоленко В.М., Коротченко І.А., Каркуцієв Г.М., Бурда Р.І. /Відпов. Ред. Я.П. Дідух. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 284 с.
2. Кучерявий В.П. Екологія. – Львів: Світ, 2000. – 500 с.
3. Кучерявий В.А. Урбоекологіческие основы фитомелиорации. Часть II. Фитомелиорация. – М.: Информация, 1991. – 288 с.
4. Fijalkowski D. Synantropy roślinne Lubelszczyzny. – Warszawa – Lodz: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978, – 260s.
5. Kornas J. Geograficzno – historyczna klasyfikacja roślin synantropizacja szaty roślinnej /Mat. Sympozjum w Nowogrodzie. Mat. Zakł. Fitosoc. Stos. – Warszawa, Białowiera, 1968. № 25. – s. 33-41.
6. Сорока М.І. Флора судинних рослин Українського Розточчя. – Львів, 2002. – с. 91-95.

УДК 630*182.21(477.82)

П.Т. Яценко¹, О.Я. Надорожняк¹, А.А. Горун²,
В.І. Матейчик²

РЕЗЕРВАТОГЕННІ ЗМІНИ ФІТОСИСТЕМ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Охарактеризовано зміни рослинності Шацького національного природного парку після запровадження заповідного режиму. Відображено особливості таких трансформацій у лісах та на болотах, показано черговість змін рослинних угруповань.

¹ Інститут екології Карпат НАН України, м.Львів

² Шацький національний природний парк

P.T. Jashchenko, O.J. Nadorognjak, A.A. Gorun, V.I. Matejchyk

The modifications of phytosystems on nature protected territories after their reserved

The modifications of vegetation of Shack national natural park after establishment of a reserved mode are described. The features of such transformations in woods and on bogs of park are reflected, the sequence of changes of vegetative communities is shown.

На початкових етапах становлення мережі природоохоронних територій України запровадження заповідного режиму охорони в них вважалося достатнім для того, щоб зберегти різноманітність фітобіоти чи забезпечити існування певного виду флори, стабілізувати функціонування рідкісних рослинних угруповань. Проте з часом було виявлено, що такий консерваційний підхід до охорони природних фітосистем запобігає лише докорінній їх трансформації, а цілковитого збереження вихідного стану фітобіоти не забезпечує, оскільки лише обмежує антропогенний збурювальний вплив, але не припиняє процесів сукцесійного розвитку екосистем. В умовах заповідання в рослинному покриві закономірно відбуваються природно-модифіковані (переважно сингенетичні – за Андрієнко Т.Л. [2] та Григорою І.М. [3] сукцесійні зміни. Для збереження ж певної фітосистеми часто стає необхідною зворотна дія у формі активного природного (наприклад, пожежа) чи антропогенного (як от викошування, вирубування чи підтримання сталого рівня обводненості тощо) втручання у перебіг природних процесів, що може зберегти чи відновити умови існування, притаманні попереднім стадіям розвитку фітосистеми.

Наведене вище свідчить про актуальність вивчення резерватогенних змін фітобіоти у природних екосистемах і природоохоронної їх оцінки.

Протягом 1995-2001 років нами проведені спостереження за динамікою фітосистем на територіях природоохоронних об'єктів Західного Полісся, зокрема за змінами в лісових, чагарникових та особливо болотних рослинних угрупованнях, а також за збереженістю популяцій рідкісних видів рослин.

Слід зазначити, що розгляду природних і антропогенних змін флори й рослинності лісів та боліт Полісся присвячено багато наукових публікацій [1,4,5], проте власне резерватогенні зміни охарактеризовані лише у поодиноких роботах. Відсутня й чітка спеціалізована методика оцінки впливу заповідного режиму на динаміку фітосистем чи на збереженість окремих видів. Разом з тим існуючі підходи до оцінки інших типів змін, наприклад постмеліоративних, чи постпірогенних, можуть бути використані і для характеристики впливу заповідання або заказного режиму охорони. Зокрема, методично доцільними є такі прийоми, як картування фітоценотичної ситуації та його повтор через певний проміжок часу; закладка постійних пробних площ для аналізу флористичної ситуації та характеру домінування; аналіз змін парцелярної структури пробних площ; встановлення суворого режиму заповідання лише на частині пробної площі для контролю змін; аналіз ходу росту модельних дерев для характеристики динаміки лісових насаджень тощо.

Характер резерватогенних змін фітосистем добре відображають дані флористичних і геоботанічних досліджень у Шацькому національному природному парку. Так, за 18 років його існування в рослинному покриві території відбулися значні зміни. Зокрема, в лісах заповідної зони на сьогодні просте-

жується збільшення участі граба звичайного (*Carpinus betulus*), а у підсушених соснових лісах на торфах, особливо в урочищі Князь-Багон- посилення у трав'яно-чагарниковому ярусі насаджень участі кропиви дводомної (*Urtica dioica*) та ожин – сизої і несійської (*Rubus caesius*, *R. nessensis*). Для підсушених вільшняків характерне збільшення ролі малини (*Rubus idaeus*) у приземному ярусі цих фітоценозів, що зайняла місце осок (*Carex riparia*, *C. elongata*). Внаслідок осушення лісових боліт навколо оз. Мошне фактично зникли такі угруповання, як сосняки журавлиново-бобівниково-сфагнові (*Pinetum oxycoccoso-menyanthoso-sphagnosum*), рідкісними стали сосняки лохинові та багнові (*Pinetum uliginosum*, *P. ledosum*), натомість зросла роль чорничників (*Pinetum myrtillosum*). Зникли й поширені колись складні сосново-пухнастоберезові ліси пухівкові (*Pineto-Betuletum pubescentis eriophorosum (vaginati)*). Зазначені угруповання лісових боліт відображали поєднання двох типів рослинності – лісового й болотного, їх своєрідне "накладання" у межах однієї ділянки.

Сучасна фітоценотична структура лісових угруповань є наслідком природних постмеліоративних та пострезерваційних сукцесійних змін у рослинному покриві, результатом антропогенного зміщення градієнтів просторових екологічних ніш, зокрема їх мезофітизації.

Слід зазначити, що створення Шацького НПП відбулося у період, коли рослинний покрив цієї території вже перебував у фазі посилення сукцесійних змін, зумовлених здійсненими у 1960-1970 роках осушувальними гідромеліораціями. Останні особливо інтенсивно проводили у лісових масивах. Зміщення екологічного різноманіття території Шацького Поозер'я на користь мезофітних екосистем сталося внаслідок зменшення рівня її обводненості, тобто різкого звуження амплітуди градієнтів просторових екологічних ніш, що й проявилось у скороченні площ гігрофітних угруповань та їх трансформації у мезотрофі.

Повторні обстеження на постійних пробних площ на болотах біля озера "Кругле" у Шацькому НПП з метою оцінки резерватогенної динаміки фітосистем показало, що припинення сінокісного режиму використання боліт після заповідання сприяло їх швидкому закущавінню та залісненню. Тут зафіксовано таку послідовність сукцесійних змін:

- ірисово-дрібноосокові угруповання;
- дрібноосоково-щучникові (як відображення продовження дії осушення);
- дрібноосоково-щучниково-високотравні (з перевагою смовді болотної) угруповання;
- високотравно-чагарникові (з верби попелястої та розмаринолистої)
- угруповання;
- високотравно-чагарниково-лісові (з берези повислої та сосни звичайної) угруповання;
- чагарниково-лісові угруповання.

У результаті припинення сінокосіння відбулася зміна не лише рослинної формациї, а й типу рослинності – трав'янисті угруповання були витіснені чагарниковими, а останні – деревними. З пробних ділянок зникли такі червонокнижні представники флори, як *Salix lapponum*, *Dactylorhiza latifolia*, регіонально рідкісні *Thalictrum flavum*, значно зменшилася участь *Carex appropinquata* тощо.

Це свідчить про те, що для збереження рідкісних видів рослин необхідне збереження вихідного (у даному випадку сінокісного) режиму використання боліт, тобто збереження існуючих параметрів екосистем. Або ж слід усвідомити те, що застосування режиму заповідання (як специфічного засобу пониження інтенсивності антропогенного втручання у функціонування лісових чи болотних угруповань) зумовить зміну кількісних параметрів екосистем (болота чи лісу) і відповідно потребу пристосування фітостроми до нових умов. Залежно від стратегії поведінки та екологічних потреб видів відбуватиметься й зміна флористичного складу угруповань та домінантів. Як засіб збереження раритетних видів слід розглядати активну охорону їх місцезростань.

Дослідження лісових угруповань показало, що на Західному Поліссі вплив заповідання часто поєднується з впливом осушення, яке проявляється через мезофітизацію і мезотрофізацію трав'яного вкриття, причому ближче до каналів ця тенденція виражена більш яскраво, ніж на міжканальних ділянках. Типові оліготрофи-гігрофіти в осушених лісах, що знаходяться у заповідній зоні, тепер трапляються лише поодинокі, а то й зовсім зникають. У моховому вкритті замість сфагнів домінуючими стали зелені мохи, а на місці журавлиново-сфагнових та багново – сфагнових сосняків сформувалися сосняки чорничеві. Послідовність зміни фітоценозів відображає такий сукцесійний ряд:

1. *Betuleto (pubescens) -Pinetum oxycoccoso-sphagnosum*;
2. *Pinetum ledoso-sphagnosum*;
3. *Pinetum ledosum*;
4. *Pinetum myrtillosum*;
5. *Pinetum ruboso-pleuroziosum*.

Література

1. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – К.: Наук.думка, 1983. – 216 с.
2. Андриенко Т.Л. Растительность Украинского Полесья (территориальное распределение, динамика, охрана): Автореф. дисс...доктора биол.наук. – К.: 1984. – 56 с.
3. Григора И.М. Происхождение и динамика лесных болот Украинского Полесья: Автореф. дисс...доктора биол.наук. – К.: 1998. – 44 с.
4. Парфенов В.И., Ким Г.А., Рыковский Г.Ф. Антропогенные изменения флоры и растительности Белоруссии. – Минск: Наука и техника, 1985. – 294 с.
5. Изменение растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации/ Балашев Л.С., Андриенко Т.Л., Кузьмичев А.И., Григора И.М. – К.: Наук. думка, 1982. – 292 с.

УДК 630*116

Докторант О.Я. Лазор, канд. с.-г. наук –
УАДУ при Президенті України

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА МІСТ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Вказано передумови екологічно сталою розвитку. У цьому контексті проаналізовані завдання, функції, компетенції та повноваження міських рад, їх виконавчих органів, а також взаємодія з відповідними регіональними державними управліннями. Обґрунтовано необхідність створення концепції міської екологічної політики.